

GÖTEBORGS UNIVERSITET

AKADEMIN VALAND

Litterär gestaltning

Översättare och/eller litteraturkritiker

En diskussion om översättningskritik ur en (tu)delad synvinkel

Lisa Marques Jagemark

Konstnärligt magisterprogram i litterär översättning

Examensarbete HT2019, 15 hp

Handledare: Magdalena Sørensen

Examinator: Jenny Tunedal

Innehållsförteckning

Inledning	3
1	
”Problemet” med översättningskritiken	7
Översättningskritik i dagspressen	10
Exempel från dagspressen	14
Universitetsvärldens roll	16
Två olika sorters översättningskritik	19
2	
Jag som översättande kritiker	21
Ett eget försök till översättningskritik	24
Talspråk och tonalitet	26
Nära eller längre bort från franskan	28
Pokémonterminologi	31
Avslutning	33
Källor och bibliografi	37
Ordböcker	38
Appendix	
1. Originalrecension	39
2. Färgkodad recension	40
3. Recension med längre översättningskritik	41
4. Kort recension med översättningskritik	43

Inledning

När jag började på Akademin Valands konstnärliga magisterprogram i litterär översättning arbetade jag redan som litteraturkritiker. Det är inte så konstigt, litteraturkritik och litterär översättning är egentligen bara två olika uttryckssätt för samma ... ja, vad ska jag kalla det, passion, drivkraft eller djupa intresse. I mitt fall; en längtan efter att vara nära litteraturen, språket och berättelserna. På frågan om varför hon vill bli litteraturkritiker, svarar Anneli Jordahl i sin essä *Orm med två huvuden*: ”För att vara nära litteraturen [...] Leva i flödet av böcker som ges ut.”¹ Jag förstår henne – det var ju därför jag letade mig dit också. Jag sökte mig till kritiken eftersom jag ville hitta ett sätt att uttrycka allt det där som jag gick och funderade på efter att ha läst en roman. Det jag hade hittat mellan raderna, i kontexten, genom tematiken. Genom mig själv.

Jag sökte mig till den litterära översättningen för att jag ville komma ännu närmare. Inte bara bli en del av bokflödet, utan en del av en viss text, ett visst språk. Jag vill inte göra texten till min, som vissa översättare säger, jag vill bli texten. Flytta in i den, en stund.

Jordahl arbetar både som kritiker (jag vill inflika att jag hädanefter menar litteraturkritiker när jag skriver ”kritiker”) och författare. Hon använder titelns tvehövdade orm som en bild för de delade rollerna: ”en morgon hörde jag på Vetenskapsradion att man i USA hade funnit en orm med två huvuden. Jag lystrade, såg framför mig min yrkessituation: författaren som försörjer sig som kritiker. Bödeln och offret i samma skinn.”² Det är inte speciellt svårt att applicera samma bild på min yrkessituation.

Att vara både kritiker och översättare är att vara tudelad. Absolut, det finns många likheter. Båda håller på med nära, intim läsning. Försöker fånga upp litteraturens nyanser, från det stora till det lilla. I det ena lägret en kritisk blick, ett ifrågasättande av handling, stil, språk, berättarteknik och betydelse, som leder fram till en värderande, folkbildande text. I det andra en utforskande blick, ett grävande och petande i stil, språk, språkliga skillnader, kulturell kontext och ibland rena omöjligheter, som leder fram till en återspeglade text på ett nytt språk. Båda sidor finns i mig.

Jag är inte alls ensam om att spela det här dubbelspelet, om att stå med ena foten hos översättarna och den andra hos kritikerna. Det är nästan lika vanligt som att vara både författare och kritiker, tror jag. Den delade lojaliteten blir tydligast när samtalsämnet

¹ Anneli Jordahl, *Orm med två huvuden*, Norstedts 2019, s. 85.

² *Ibid*, s. 38.

översättningskritik dyker upp, alltså kritik av översättningen av en litterär text. När de två rollerna möts, eller borde mötas. För faktum är att en sådan kritik är väldigt ovanlig. Översättarna kallas nästan aldrig till galgbacken, för att spinna vidare på Jordahls analogi. Det irriterar översättarna som slåss för att deras skrå ska få mer utrymme och status – medan kritikerna ofta pekar på att de redan nu har en svår arbetsituation. Min kluvenhet uppstår när jag håller med båda sidor.

Jag vet att översättarna ofta känner sig förbisedda eller nedvärderade, och kritikerna kämpar med låga arvoden och allt kortare textomfång. Jag vet hur svårt det är för kritikerna att närma sig översättningskritiken – jag vet exakt vilken tidspress och platsbrist som ligger bakom när de väljer bort den. Kanske också vilka kunskapsluckor som hindrar dem. Jag ser hur översättarna gång och gång blir bestulna på platsen i strålkastarljuset, i allmänhetens medvetande, när de förblir osynliga i litteraturkritiken. Min lojalitet delas i två. Vilken sida ska jag stå på?

Men jag ser också de som försöker hitta en plats för översättningskritiken, som försöker hjälpa den att stå på egna ben. Inom forskningen, dagspressen och andra medium.

Min första recension i dagspressen publicerades våren 2010. Det var en recension av en översatt bok. En mycket kort text som kändes väldigt stor. Läsningen gick lätt och romanen gick rakt in i mig. *Onda stenar (Mal di pietre)* av Milena Agus, utgiven på Elisabeth Grate förlag och översatt av Madeleine Gustafsson. Jag kommer nog aldrig glömma den romanen.

Jag var tjugo år och tyckte att en dröm gick i uppfyllelse.

Jag nämnde inte översättningen alls den gången, främst på grund av tids- och platsbrist, men också av ren tanklöshet. Jag tänkte faktiskt inte ens på den aspekten av texten. Tanklösheten har, som tur är, försvunnit under åren, men ändå nämner jag sällan översättningen när jag recenserar. Mitt fokus har i och för sig varit svenska debutanter, men jag har också recenserat många nordiska, amerikanska och franska romaner. Översättningar där jag faktiskt rent krasst *kunde* ha läst originalet också. Och analyserat övergången till svenska.

Att jag sällan (eller ärligt talat i princip aldrig) kommenterar översättningen beror numera inte på att jag inte tänker på den. Jag har fått större förståelse för översättarens roll sedan jag började, tack vare ytterligare studier inom litteraturvetenskap och språk, samt en längre period med förlagspraktik. Jag började se hur översättningen bara nämndes i dagspressens litteraturkritik när något var fel. Jag ville inte vara en del av det, av att bara låta översättningen bli synlig när den störde mig. Så de senaste åren har jag aktivt valt att inte ta upp översättningen över huvud taget när jag recenserar böcker, för att inte sänka översättarnas

svajiga status ytterligare. Kanske kände jag att det helt enkelt inte fanns något sätt att ta upp översättningen över huvud taget.

När den tredje terminen på Valand satte igång 2019 hade min första litterära översättning just kommit ut. En feelgoodroman som inte alls hade varit lätt att översätta, hela processen skar rakt genom mig. *Juliette – kvinnan som läste på metron* (*La fille qui lisait dans le métro*) av Christine Féret-Fleury, utgiven på Sekwa förlag. Jag kommer nog aldrig glömma den romanen.

Jag var tjugoåtta år och tyckte att en dröm gick i uppfyllelse.

Visst var det nervöst att börja recensera böcker, men det var inget mot den intensiva självrannsakan som översättningen av *Juliette* ... satte igång. Jag ville komma nära texten, och nära kom jag. Så nära att det blev påfrestande, jag ifrågasatte mina egna kunskaper på ett djupare plan: vad kan jag om det svenska språket egentligen? Jag kom inte bara närmare texten, jag kom närmare mitt eget språk. Och närhet gör ont. I närheten finns sårbarheten.

Det var inte bara själva uppdraget som förändrade mig. Under utbildningens gång har översättningsarbetet blivit ännu tydligare för mig, alla falluckor och det hårda, underbetalade slit det verkligen är. Ett underbart slit, absolut, som tagit mig närmare texten än jag kunnat drömma om, men ett slitgöra. Det är inte så konstigt att det också påverkat hur jag ser på litteraturkritik och översättningskritik, antar jag. Det är utbildningen som slutligen har placerat mig i de två lägren, som delat min lojalitet. Den har satt mig situationer där jag tvingats förklara mig. Ta ställning.

Terminerna med djuplodande textsamtal och seminarier har förstärkt min tanke om att en översättare inte bör hånas för mindre fel (stavfel, korrekturfel, sådana saker) i en översatt text. Det är inte rimligt att begära att en text på flera hundra sidor ska vara helt felfri. Ett litet misstag är ett litet misstag och inget som hör hemma i kritiken. Å andra sidan har jag fler verktyg idag när det gäller att upptäcka de där mer övergripande, svårgripbara sakerna som kan gå fel. Val av tonalitet, närheten till källspråket och kulturella fenomen, till exempel. Sådant som kan vara intressant i en kritikkontext. Borde jag inte använda mig av den kunskapen också i mitt arbete som kritiker? Gör jag egentligen översättarskrået en björntjänst när jag håller tyst? Och hur skulle det låta om jag började skriva översättningskritik?

Jag vet fortfarande inte hur jag ska hantera mina dubbla synvinklar, min delade lojalitet. Det här examensarbetet har inte gett mig några raka svar heller, men arbetet har gett mig en inblick i hur översättningskritiken diskuterats de senaste åren, samt utrymme att själv diskutera mina erfarenheter som kritiker, som översättare. Och även om jag från början främst ville utforska

hur jag skulle kunna agera som översättningskritiker, så landade jag ändå i tankar om hur den borde bedrivas generellt.

I den första delen ligger fokus på hur översättningskritiken diskuteras idag och vilka lösningar som presenteras på ”problemet”. Till stor del skriver jag som ett svar på, eller i dialog med, de inlägg som gjorts i debatten i Sverige (och Skandinavien) de senaste tio åren, med viss utgångspunkt i den danska litteraturvetaren Miriam Vestergaard Kobbens tankar, samt i samtal med några utvalda texter av andra kritiker som också upplevt samma tudelning. Förutom mina erfarenheter som kritiker och översättare, bygger diskussionen också på min upplevelse från mina utbildningar inom litteraturvetenskap och översättningsvetenskap (båda till magisternivå), och på det konstnärliga magisterprogrammet i litterär översättning.

I den andra delen försöker jag göra någon slags översättningskritik själv, av Anna Gavalas novellsamling *Jag vill berätta något för dig* (*Fendre l'armure*) i översättning av Maria Björkman. Jag utgick ifrån en recension jag redan skrivit, och formulerade två olika versioner som inkluderar översättningskritik.

Det här examensarbetet gjorde mig alltså inte till en färdig översättningskritiker, men det gav mig mersmak. Och en känsla av att det går att göra något åt ”problemet med översättningskritiken” trots alla utmaningar, bara man vågar vara konkret.

”Problemet” med översättningskritiken

I somras (2019) skrev Lars Kleberg en kommentar i *Dagens Nyheter* om översättning och litteraturkritik. Med utgångspunkt i några stickprov från svensk litteraturkritik under 40- och 50-talen konstaterar han att översättningskritiken inte verkar ha förändrats alls, trots att översättarna som skrå generellt sett har fått en högre status (i form av bland annat priser och uppmärksamhet) sedan dess. Han säger det rakt ut: ”På ett område verkar tiden stå stilla – översättningskritiken.”³ Som meriterad översättare, översättarhistoriker och redaktör för *Svenskt översättarlexikon* vet han vad han pratar om, även om jag vill betona att den där ”högre statusen” är högre utifrån en nivå som var orimligt låg från början.

De svepande, intetsägande beskrivningarna av översättarens insats – klyschiga fraser som ”följsam översättning”, ”smidig språkdräkt”, och så vidare – är fortfarande desamma. Kleberg säger att översättningen inom litteraturkritiken ses som en ”språklig ompaketering” eller en ”blekare avbildning”⁴ av originalet. Och att språket i en översatt bok kommenteras som om det var författarens eget, när det i själv verket är översättaren som återskapat författarens stil på ett nytt språk.

Det finns många förutom jag själv som håller med om Klebergs beskrivning av nuläget: översättningskritiken har ingen uppenbar plats i det litterära samtalet idag och översättarna får inte det erkännande de förtjänar inom litteraturkritiken. Och jag är smärtsamt medveten om att jag också väljer bort att kommentera översättningar när jag agerar kritiker. Att det kanske gör mig till en del av problemet.

Flera intressanta texter om översättningskritik dök upp i svallvågorna efter Miriam Vestergaard Kobbersmeds publikation på sajten Babelfisken 2015. Hon formulerar en konkret, tydlig handlingsplan för översättningskritiken, eftersom det ”for anmelderne kan være et svært håndterbart emne. Sidstnævnte afspejler sig i dagbladenes anmeldelser, hvor selve

³ *Dagens Nyheter*. ”Tiden har stått stilla. Svenska litteraturkritiker förbiser fortfarande översättarens betydelse”, Lars Kleberg (publicerad: 2019-07-03).

⁴ *Ibid.*

oversættelsen ofte kun anmeldes kort, hvis den overhovedet nævnes.”⁵ Hon håller alltså med om Klebergs problemformulering, och diskuterar också varför det är ett problem:

Men hvorfor er det så vigtigt at oversættelser anmeldes? Først og fremmest tjener oversættelses anmeldelsen som alle andre anmeldelser det formål at være en serviceoplysning til læseren [...] I anmeldelser af oversættelser burde herudover således følge en tilsvarende vurdering af oversættelsen på baggrund af en kortlægning af den strategi, oversætteren har anvendt, således at læseren informeres om, hvilke prioriteringer der er gjort samt ud fra hvilket standpunkt kritikeren bedømmer oversætteren som mere eller mindre vellykket. [...] Dermed vil anmeldelsen også tjene det formål at modvirke tendensen til, at oversættelser læses som var det originalværker ved at sætte fokus på, at der er tale om en særlig form for litteratur, hvor værket allerede én gang har været læst og fortolket.⁶

Vestergaard Kobbersmed tycker alltså att kritikern ska synliggöra översättningen och översättaren genom att belysa vilka strategier hen använt. Hon hoppas att det ska leda till att verket inte läses som om det var författaren som skrivit texten på det översatta språket, genom att se översättning som ”en særlig form for litteratur”.

Precis som Kleberg.

I en artikelserie i *Med andra ord* 2016 svarar kritikern, översättaren och litteraturvetaren Viola Bao och kritikern, författaren och bokbloggaren Björn Kohlström på Vestergaard Kobbersmeds artikel, tillsammans med tidskriftens redaktör Viktoria Jäderling. De svenska skribenterna håller med om Vestergaard Kobbersmeds problemformulering, med några undantag och tillägg. Bao understryker till exempel översättningskritikens vikt för översättarna som grupp: ”Översättningskritik är också till för översättarskrået, en ofta förbisedd grupp inom det litterära fältet. Liksom varje konstform kräver sitt motspel, bekräftelse och kritik – helt enkelt för att bli sedd – för att utvecklas och frodas, behöver också översättaren sin dialogiska partner.”⁷ – medan Kohlström har några funderingar kring vilka förändringar som är praktiskt möjliga att genomföra. Jag kommer att ta upp några av hans invändningar i ett senare kapitel.

⁵ Miriam Vestergaard Kobbersmed, *Anmeldelser af oversættelser. Et bud på nogle kriterier for en litterær oversættelseskritik*. <http://www.babelfisken.dk/2015/11/18/anmeldelser-af-oversaettelser/> (publicerad 08-11-2015, hämtad 2019-10-25)

⁶ Ibid.

⁷ *Med andra ord*. ”För en ny översättningskritik”, Viktoria Jäderling, Viola Bao och Björn Kohlström, nr 86 2016, s. 12.

Sammanfattningsvis tycker alla ovanstående debattörer att problemet med översättningskritiken är att den knappt ens existerar – och att när den gör det är den platt och intetsägande.

Stämmer det? Ja, jag tycker det, men problemet är kanske ännu större eller mer mångfacetterat än så. Speciellt när det gäller översättarnas status och synen på översättning. Min upplevelse är att den lagom litteraturintresserade allmänheten tänker ganska lite på översättning över huvud taget, medan de personer som har ett större, kanske rentav yrkesmässigt intresse för böcker (men inte själva är litterära översättare) ibland ser ner på översatta verk – förmodligen för att de inte vet tillräckligt mycket om litterär översättning som hantverk, eller kanske för att de överskattar sina egna språkkunskaper i källspråket. Jag har inte mer än anekdotiska bevis på det här, men jag minns facköversättarvänner som kyligt svarat ”jag läser bara på originalspråk” när jag försökt tipsa om någon översatt bok. Och tidigare kollegor i bokhandeln nämnde bara översättning när de stolt lyckats vaska fram något enstaka misstag i en nyutkommen pocket.

Under mina många terminer litteraturvetenskap på universitetet pratades det också otroligt lite om litterär översättning – både när det gällde själva översättningsprocessen och översättarnas vikt i den svenska litteraturhistorien. Att analysera en översatt text i en uppsats ansågs till exempel inte helt acceptabelt; då stod ju översättningen i vägen för den ”äkta” texten. Åtminstone var det den synen på översättning som gick fram till och formade mig när jag direkt efter gymnasiet började studera litteraturvetenskap 2009. Till viss del kan det förklaras med att den svenska litteraturvetenskapens huvudfokus är att studera svensk litteratur (och till viss del västerländsk) – men samtidigt är ju översättningar en enorm del av vår litteraturhistoria också. Är det verkligen rimligt att litteraturvetarstudenter inte lär sig något om översättningsstrategier och viktiga svenska översättare genom historien? Eller hur man kan ta sig an en översatt text inom litteraturvetenskaplig forskning?

Översättningskritiken borde vara ett sätt att göra allmänheten medveten om hur viktig litterär översättning är för den svenska litteraturen, precis som den ”serviceoplysning” som Vestergaard Kobbarsmed pratar om. Ett sätt att synliggöra att översättaren alls finns där, vad hen faktiskt gör. Samtidigt kan den vara ett sätt att göra den mer skeptiska litteraturpubliken medvetna om vad de missar (översatt litteratur utgör ju en så stor del av den svenska bokmarknaden, och det finns otroligt många duktiga översättare att njuta av) när de väljer bort att läsa översättningar. Och ge översättarskrået den dialogiska partner som det förtjänar, som Bao skriver.

Jag fastnar i slingrande funderingar kring min egen roll i det här. Hur upprätthåller jag den här situationen som kritiker? Bidrar jag till både osynliggörande och en fortsatt ganska låg status för översättare också genom att inte skriva om översättning alls? Och hur ska den skrivas?

~

Översättningskritik i dagspressen

Den största och tyngsta arenan för litteraturkritik i Sverige idag är dagspressen, med bokbloggare och specialtidsskrifter som andra starka röster. Om vi kommer överens om att översatt litteratur också är litteratur, så borde väl översättningskritiken vara en självklar del av litteraturkritiken. Eller är den snarare en särskild form av litteratur, som Vestergaard Kobbersmed kallar den, som därför kräver speciell behandling på kultursidorna?

Mediabranschen genomgår en stor förändring just nu och det skärs ner på mindre lönsamma eller inte-så-klickvänliga inslag (som bokrecensioner). Litteraturkritiken får bokstavligt talat allt mindre utrymme när recensionerna blir allt kortare. Och arvodena har inte direkt ökat i takt med inflationen. Hur ska diskussionen om översättning få plats då?

Med den bakgrunden är det kanske inte så konstigt att den redan ansträngda litteraturkritikern gärna hoppar över översättningskritiken helt och hållet. Precis som jag själv. Förmodligen beror bristen på översättningskritik på konkreta saker, som pengar och tid. Det inser nog även de översättare som faller trötta eller raljerande kommentarer om hur lite kritikerna egentligen vet om litterär översättning och hur de ofta verkar strunta blankt i den.

Kritikern, poeten och översättaren Madeleine Gustafsson (ja, visst är det samma person som översatte den första boken jag recenserade, ironin har inte gått mig förbi – världen, eller i alla fall den här branschen, är liten) skriver i sin samling *Påminnelser – om texter, ord och människor* att en del av dagens litteraturkritik inte ens kan kallas för regelrätta recensioner längre: ”jag tror att en nedre gräns för en recension går vid sådär en 3 000 tecken, sen blir det något annat, en reflexion, en notis”.⁸ Det är tufft att läsa när 3 000 tecken vanligtvis är min absoluta maxgräns, inte ett minimikrav. Ska texter kortare än så inte räknas som recensioner

⁸ Madeleine Gustafsson, *Påminnelser. Om böcker, människor och ord*, Daidalos 2016, s. 314.

alls – kanske inte ens som litteraturkritik? – så får nog översättningskritiken ryka. Av rena utrymmesskäl.

Trots alla utmaningar dyker den ändå upp då och då, översättningskritiken. Ofta i form av något intetsägande positivt adjektiv, men ibland hörs hårdare tongångar. Gustafsson har med sina många år och olika infallsvinklar mycket att bidra med i diskussion. Speciellt intressant tycker jag att hennes resonemang är kring när en kritiker idag ändå väljer att lyfta översättningen eller översättaren:

Vanligen är det först när recensenten av en eller annan anledning är kritisk mot översättningen som omdömet blir mer nyanserat. [...] det är när kritikerns språkkänsla – eller kanske jag skulle säga kärlek till språket – av en eller annan anledning blir sårad, som formuleringarna plötsligt får liv. Först när en översättning *märks* – på ont, sällan på gott – händer det att de pliktskyldiga adjektiven övergår i debatt, resonemang, strid.⁹

Jag har också reagerat på att det är när en översättning gör något med dagspresskritikerns känslor som det plötsligt rinner över och kritikern ger översättningen plats. Då spelar inte timlönen eller utrymmet längre någon roll, eller de eventuella kunskapsluckorna. Borta är de svepande, korta beskrivningarna eller osynligheten.

Något liknande märks i det ”Experiment i översättningskritik” som Erik Andersson och Martin Engberg genomförde i *Ord&Bild* 2006. De använde ett kort stycke ur en icke-utgiven text från en svensk författare, bad en erfaren litterär översättare från svenska till engelska översätta texten, och sedan fyra översättare att översätta den engelska texten tillbaka till svenska igen. I själva experimentet bad de sedan fyra kritiker att läsa de fem svenska texterna (originalet samt de fyra som översatts baserat på den engelska översättningen) och analysera de olika texterna – samt kanske gissa sig till vilket som var originalet. När artikelförfattarna läser igenom analyserna kan de konstatera följande:

Deras texter visar också varför översättningen så sällan nämns annat än i förbifarten av dagstidningarnas kritiker. Att tala om översättning kräver utrymme [...] En sak som dock brukar nämnas i recensioner är rena fel. Det finns bara ett sådant fall i våra essäer, och det är när tre av fyra skribenter anmärker på användningen av ”lätsövd”. Det är ett intressant exempel som belyser frågan om översättningens status.¹⁰

⁹ Ibid, s. 323f.

¹⁰ Erik Andersson och Martin Engberg, ”Experiment i översättningskritik”, ur *Ord&Bild*, nr 5, 2006: Kapitalismen som religion, s.128.

I den engelska texten används ordet "light sleeper", och i två av de svenska texterna dyker det svenska ordet "lättsövd" upp. Övriga översättare skriver om uttrycket. Kritikerna konstaterar att detta måste vara ett fel (och således är "lättsövd"-texterna inte originalet). Faktum är dock att det enligt ordböckerna är en helt riktigt användning av det svenska ordet – och det var faktiskt originalförfattarens ordval:

Författarens kommentar var: "Förmodligen har jag ordet från min mor, jag själv har alltid – inte helt ofrekvent – använt ordet och aldrig blivit missförstådd, såvitt jag vet." Vi gissar att ingen redaktör skulle ändra i hans text. [...] En översättare skulle få det svårare.¹¹

Här kan man ana att det är just det som Gustafsson kallar kritikerns sårade språkkänsla som lagt grunden till kritiken av ordet "lättsövd" – speciellt eftersom den inte verkar vara baserad på faktiska kontroller i ordböcker och dylikt. Det visar också skillnaden i hur en översättares val analyseras och kritiseras, jämfört med en författares.

Men visst vore det fint med en översättningskritik i dagspressen som inte bara kom sig av sårade kritiker, eller i form av en klyschig kommentar om en "fin svensk språkdräkt"? Vad kan man kräva av en litteraturkritiker när det kommer till översättningskritik, och hur ska det fungera rent praktiskt?

Vestergaard Kobbersmed summerar kritikerns utmaningar i tre huvudsakliga punkter, och jag håller med om dem alla:

Platsbrist, tidspress och bristande språkkunskap.

Det måste finnas tid nog och tillräckligt med kunskap i källspråket för att göra en jämförelse med originaltexten, samt utrymme att skriva ner analysen. Och det gäller inte bara att kunna läsa ett språk utan att kritikern i fråga "mestrer det så godt, at han er i stand til at vurdere nuancerne i en litterær oversættelse, som stiller store krav til både oversætterens og anmelderens kendskab til de mange facetter i såvel afsender- og modtagersprog- og kultur."¹²

De korta recensionerna – "notiserna" eller "reflexionerna" som Gustafsson kallar dem – måste bli längre för att få plats med något sådant. Vestergaard Kobbersmed skriver att det egentligen är rimligt att en recension med översättarkritik borde vara dubbelt så lång som en vanlig, och föreslår bland annat nätet som en möjlig lösning på bristen på utrymme:

¹¹ Ibid.

¹² Vestergaard Kobbersmed.

En anden måde at løse dette på, kunne være at udstyre anmeldelserne med henvisninger til en længere anmeldelse på nettet fx, hvor en grundigere begrundelse for vurderingen af oversættelsens kvaliteter kan udfoldes. Dermed ville man også inødegå den forskel i interesse, der måtte være blandt læserne, hvor nogen finder oplysninger om oversættelsen mere relevant end andre. Derudover er netop et webtidsskrift som Babelfisken selvsagt et godt eksempel på et forum, hvor der både er plads, kompetence og interesse for anmeldelser af oversættelser.¹³

Björn Kohlström håller med henne i sak i *Med andra ord*, men konstaterar att det är ”en vacker tanke, som ändå blundar för arbetet som måste göras.”¹⁴ Han konstaterar att nuvarande arvoden inte direkt kommer inspirera kritiker till att lägga tid på en djupare analys av översättningen, även om de får ett större teckenantal på nätet. Jag läser det som att han närmar sig det andra problemet: tidspressen.

Och tid är pengar.

Kohlström har rätt. Om det ska publiceras längre artiklar med översättningskritik på den nivå som Vestergarrd Kobbersmed föreslår, även om det ”bara” är på nätet, måste arvodet höjas. Jag resonerar själv ofta kring vad skulle hända med min timlön om jag verkligen grävde ner mig i översättningen. Är mitt argument ”jag vill inte sänka översättarna ännu mer så jag nämner dem inte alls” egentligen bara ett svepskäl för att försöka hålla min lilla enskilda firmas ekonomi flytande? Jag vill inte att Sveriges litteraturkritiker ska behöva gå back för att skriva översättningskritik.

Det känns som en orättvis bortförklaring, även om jag intellektuellt förstår att det vore galet att be någon att arbeta utan att få rimligt betalt. Jag vet ju hur många timmar som ligger bakom en litterär översättning och i den processen går det inte att vifta bort någon del bara för att det inte är tillräckligt lönsamt. Som översättare står ditt namn där på försättsbladet (i den bästa av världar på omslaget) och du måste stå för orden. Det är tyngre än en byline och det handlar om mer än bara 3 000 tecken. Har du väl gett dig i kast med ett översättningsarbete och det visar sig ta längre tid (och bli föga lönsamt), måste du ändå göra klart det. Som kritiker, ja, då kan du ju åtminstone hoppa över de allra mest djupgående analyserna. Strunta i att läsa om nyckelpassagerna. Välja att skriva mer om vad det handlar om, än att göra en relevant tolkning och värdering. Där finns en skillnad mellan kritiker och översättare.

Både platsbristen och tidspressen (underförstått: arvodet) skulle i den bästa av världar gå att lösa – även om det i en tid av tillväxtfokus och vinstintresse är långt ifrån enkelt.

¹³ Ibid.

¹⁴ *Med andra ord*, Jäderling, Bao och Kohlström, s. 14.

Men språkkompetensen då? Ska en kritiker förväntas kunna minst ett eller flera ytterligare språk? Vilka då? Vad händer med de mindre språken? Finns det inte en risk att den engelskspråkiga litteraturen får ännu mer utrymme i litteraturkritiken om mer fokus riktas mot översättningarna?

Jag utforskar frågan om språkkompetens i ett senare kapitel, men vill stanna till vid ännu en praktisk fråga först. Om vi utgår ifrån att kritikern faktiskt kan ta till sig verket på originalspråk – för de svenska kritikerna kommer det i så fall förmodligen främst handla om engelska, följt av de nordiska språken och ett antal andra stora europeiska språk – skulle jag också vilja lägga till frågan om var hen ska få originalverket ifrån.

En tråkig fråga, men den är relevant i sammanhanget.

Självklart förväntas en viss research inför en recension: att läsa på om författaren, ta till sig något eller några tidigare verk och sätta sig in i verkets kontext, till exempel. Men ska kritikern också införskaffa originalet? Det går inte att utgå ifrån att originalverket finns på närmaste folkbibliotek (för de kämpar också mot underskott och nedskärningar) och att köpa boken innebär en extra utgift och leveransen kan ta för lång tid. Ska originalet skickas ut i samband med recensionsexemplaret? Med dagens teknologiska möjligheter borde det inte vara omöjligt att skicka med en PDF i samband med att recensionsexemplaren går ut, kanske till och med en e-bok med begränsad lästid för att slippa eventuella copyright- och delningsproblem.

Jag lägger till enkel tillgång till originalet som ännu en utmaning, om än inte lika övergripande som de tre förra.

Det kan också vara spännande att notera att det här ökar kraven på redaktören också, alltså personen på redaktionen som fördelar böckerna till kritikerna. Hen måste veta vilka kritiker som bemästrar vilka språk, eventuellt förmedla originaltexterna och dessutom vara beredd på att redigera texter som tar upp översättning. Som kritiker brukar man ”önska” vilka böcker man vill recensera, men i slutändan är det ändå redaktörens val. Det hade varit intressant att höra vad kulturredaktörerna i den svenska dagspressen, dessa minst lika osynliggjorda aktörer, har att säga i frågan om översättningskritik.

Exempel från dagspressen

Så hur ser översättningskritiken ut då, rent konkret?

Jag börjar med ett av de fall när översättningen naturligt kommer på tal i recensionen: när det handlar om en nyöversättning. Det är helt enkelt svårare att ignorera

översättningen när texten redan finns på svenska – och man har dessutom något konkret att jämföra med. Ett sådant exempel är kritikern Ingrid Elams recension av Drottning Kristinas *Maximer* i översättning av Horace Engdahl, som utkom i Svenska Akademiens klassikerserie i oktober 2019. Bland annat skriver hon att ”över huvud taget söker [Engdahl] en neutral svenska som är så lite färgad som möjligt av vår egen tid utan att för den skull försöka härma 1600-talets språk.”¹⁵ Sedan tar hon upp några ordval som ändå skaver, och leder vidare in i en intressant diskussion om pronomen:

[S]vårare är det med den ymniga förekomsten av pronomenet ”man”. Det ersätter både franskans ”on” och ”il faut” (man måste). Både ”on” och ”man” kunde i forna tider ersätta ”vi”, ”de”, till och med ”jag”. Problemet är att även modern franska kan använda ”on” för ”nous”, ”je” osv, medan svenskans ”man” inte har samma elasticitet. Att överanvända ”man” gör maximerna mer kamerala än de är på franska. Stolpe väljer ibland ”vi” medan Anneli Frigell-Aggestam och Viveca Melander ofta byter ut ”man” mot ”du”, i de maximer de tolkat för antologin ”Texter från Sapfo till Strindberg”. Det är å andra sidan att intimisera Kristinas stil. Hur en än gör är det svårt att hitta en riktigt bra lösning. Varför över huvud taget tjafsas om ett sådant litet ord? För att pronomen styr läsningen, definierar den som talar i texten och därmed har stor betydelse för tolkningen.

Här tar Elam upp något som kan framstå som mycket litet, ett pronomen, men gör det till en större diskussion. Hon jämför med tidigare översättningar och försöker inte peka på rätt eller fel – hon visar bara hur svår just den aspekten är att översätta. Elam gör en elegant översättningskritik i dagspressens kompakta format, men det måste sägas att hon med dagens mått mätt har fått ganska mycket utrymme för sin recension. Brödtexten ligger på runt 5 100 tecken inklusive blanksteg, och ca 1 600 av dessa tecken handlar på något sätt om översättningen.

I en kortare recension med en brödtext på runt 3 400 tecken, väljer kritikern Annika Wall att ägna ca 1 100 tecken åt Inger Johanssons översättning av Nicole Krauss *Dunkel skog*. Det är ingen nyöversättning, utan en vanlig roman-release. Hon skriver att Krauss täta prosa ibland kräver flera omläsningar, och därför också extra noggrannhet i översättningen – något som hon inte tycker att Johansson lyckas med:

¹⁵ *Dagens Nyheter*, ”Drottning Kristina sökte sanningen bakom maskerna” <https://www.dn.se/kultur-noje/bokrecensioner/litteraturrecension-drottning-kristina-sokte-sanningen-bakom-maskerna/>, Ingrid Elam (publicerad: 2019-10-05, hämtad: 2019-11-09).

[J]ag reagerar på ord med för hög stilvalör och börjar allt oftare jämföra med min engelska utgåva när jag inte riktigt förstår vissa liknelser: ”jaha, vad det så hon menade”. Till exempel har ”trust” vid ett tillfälle översatts med ”tro” istället för ”tillit”, vilket i sammanhanget blir något helt annat än det Krauss vill åt. Nu tycker någon kanske att jag är petig med ord. Men rätt ord är ack så viktigt för förståelse och helhetsupplevelse. Jag vet inte om det är så att meriterade Inger Johansson haft för lite tid, eller om det är redaktören som slarvat, men något är det.¹⁶

Med så lite utrymme är det inte konstigt att Wall tar upp så få citat för att exemplifiera vad hon menar, även om hon procentuellt ägnar ungefär lika mycket plats åt översättningen som Elam. Däremot tycker jag att vissa ord avslöjar att Wall recenserar översättningen eftersom den har sårat hennes språkkänsla, precis som Gustafsson beskriver.¹⁷ Wall hyllar romanen och författaren, men är tydligt negativt inställd mot översättningen och översättaren. Kommentarererna är inte nyanserade, utan förklaras bara med att recensenten vet hur svår översättningsprocessen är. Resonemanget blir lite för känslöstyrkt för att verka trovärdigt. Till exempel skriver hon att ”[t]idigare har Ulla Danielsson översatt alla Krauss romaner till svenska och hon har en intuitiv förståelse för hur Krauss högstämnda och snåriga prosa ska låta på svenska” och ”[k]anske är det helt enkelt bara fel översättare till fel författare”¹⁸ – notera framför allt uttrycket ”ska låta”.

Jag uppskattar däremot att Wall tar upp redaktörens roll också. Här handlar det om den redaktör på förlaget som varit med och språkgranskat översättning. En översättare är aldrig helt ensam med sin text – det krävs fler ögon, fler läsare, för att finslipa en översättning till en tryckbar text. Och denna person bär också en del av ansvaret för att allt ska bli korrekt – men får definitivt aldrig stå i strålkastarljuset annat än för att få skäll.

Walls kritik är väldigt intressant att läsa i jämförelse med Jenny Högströms recension av samma roman i Aftonbladet. I motsats till Wall ger Högström ett mer negativt omdöme – förutom när det kommer till översättaren:

Alltså – det är elegant, det är förföriskt, det är intressant. Skulle kanske till och med kunna vara gripande. Men i stället får jag krupp av denna idéroman, med sin Austerintrig, judiska mystik och sina Kafkaexegeser. Det är högt, högt, högt – aldrig lågt. Ingen skugga

¹⁶ Borås Tidning, ”Nicole Krauss värld är underbar att stiga in i”, <http://www.bt.se/kultur/nicole-krauss-varld-ar-underbar-att-stiga-in-i/> Annika Wall (publicerad 2019-02-09, hämtad 2019-11-12)

¹⁷ Gustafsson, s. 314.

¹⁸ Borås Tidning, Wall.

ska för detta falla över Inger Johansson, som förutom att hon missat att Freuds *das Unheimliche* på svenska heter ”det kusliga”, gjort ett strålande jobb.¹⁹

I citatet gör Högström det tydligt vad hon läser som författaren och vad hon läser som översättaren – även om hon också klämmer in en kommentar kring en eventuellt felöversatt term. Det låter kanske märkligt, men det gör mig genuint glad att läsa recensenter som har olika åsikter om en viss översättning. Det känns rimligt, precis som att en och samma roman kan få olika omdömen i dagspressen. Det blir en mer rättvis bild av översättningen i fråga.

Om översättningen och översättarna oftare tas upp i kritiken, även om det är i så här korta ordalag, kommer förhoppningsvis också en av rädslorna kring översättningskritiken i dagspressen skingras något, speciellt en av dem som jag själv burit på: att det kan förstöra för mycket för en enskild översättare om hen får negativ kritik.

~

Universitetsvärldens roll

När det gäller översättningskompetens är många överens om att det inte räcker med dagspressens kritiker. Alla debattörer som nämnts i den här texten tycker att den akademiska världen kan och bör dra sitt strå till stacken; de sitter ju dessutom inne med den där språkkunskapen. Vestergaard Kobbensmed skriver:

Det er klart, at den akademiske sfære her fortsat må tage sin del af ansvaret for, at en saglig oversættelseskritik finder sted, samtidig med at den må gøre sit for at formidle denne viden til en bredere læserskare. Omvendt er det dog også oplagt, at man fra den almene reception selv opsøger denne specialviden, som er udkommet i akademisk sammenhæng.²⁰

Hon poängterar också fördelen med att lägga över en del av ansvaret på de personer som tjänar sitt uppehälle på annat håll. Akademikerna är anställda, de får forskningsbidrag och annat ekonomiskt stöd, de har väl råd att lägga tid på översättningskritik?

¹⁹Aftonbladet, ”Borgerliga drømmer går i Krauss”, <https://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/a/qn9eBw/borgerliga-drommar-gar-i-krauss> Jenny Högström (publicerad 2019-02-05, hämtad 2019-11-21).

²⁰Vestergaard Kobbensmed.

Jag håller med om att översättningskritik är en intressant metod för litteraturvetare, språkstudenter och forskare, men samtidigt undrar jag om det verkligen är så bergsäkert att de har kompetensen som behövs – det skulle förmodligen krävas att man ändrar och lägger mer fokus på översättningsvetenskap i undervisningen för att det ska fungera. Och har inte kritiken något som de akademiska texterna inte har, som riskerar att försvinna?

Viktoria Jäderling konstaterar att "[l]itteraturvetenskapen struntar i att medvetandegöra en översättningskanon för sina studenter. Studenterna tror att de läser Marguerite Yourcenar när de i själva verket läser Gunnel Vallqvist. Smalare språkutbildningar läggs ner, bredare språkutbildningar stympas."²¹ I samma artikelserie konstaterar också Bao att litteraturutbildningarna i Sverige inte ger blivande litteraturvetare tillräckligt med kunskaper i språk, vilket delvis beror på att institutionerna avvecklas.²²

Även den akademiska världen har alltså utmaningar att möta om de ska axla en del av översättningskritiken. Om det är studenter i litteraturvetenskap som är våra framtida litteraturkritiker och forskare, måste de läsa mer om och förstå översättning innan de ger sig på en kritik av den. Språkinstitutionerna har fördelen att kurserna i språk och översättning redan ingår, men möter också utmaningar i form av nedskärningar. Språkstudenterna läser dessutom ofta färre högskolepoäng i litteraturteori och -historia.

Den akademiska översättningskritiken är inte heller detsamma som översättningskritik inom litteraturkritiken. I studien *Översättningskritik och estetisk form* skriver språkforskaren Christina Heldner:

Inom översättningsvetenskapen används ofta termen översättningskritik för att beteckna problemställningar som hänger samman med evaluering av litterära översättningar. Översättningskritiken har hittills varit ett styvmoderligt behandlat område inom översättningsteorin.²³

Som Heldner konstaterar, så har översättningskritik inte direkt varit ett av de populäraste ämnena inom översättningsvetenskapen, även om en del intressanta avhandlingar har dykt upp de senaste åren (däribland från den redan nämnda Vestergaard Kobbersmed). Jag har främst tagit till mig några nordiska publikationer från de senaste åren, eftersom mitt examensarbete handlar om översättningskritiken i Sverige (möjligen Skandinavien) idag. Det är också dem jag refererar till i mitt arbete. Det finns också flera andra intressanta

²¹ *Med andra ord*, Jäderling, Bao och Kohlström, s. 11.

²² *Ibid*, s. 12.

²³ Christina Heldner, *Översättningskritik och estetisk form*, Nya Doxa 2008, s. 2.

studentuppsatser och vetenskapliga artiklar som också rör ämnet, bland annat från Magnus Pettersson Ängsal.²⁴

Något som också är intressant i Heldners definition här ovan, är att hon tydligt markerar att det handlar om en evaluering. Alltså en bedömning, en värdering. Precis som inom kritiken. Men hon skriver också att ”[m]in förhoppning är alltså att denna modell ska kunna bidra till framväxten av en systematisk och objektiv översättningskritik, som vilar på vetenskaplig grund snarare än på subjektivt tyckande av det slag man ofta ser prov på i samband med bedömning av litterära översättningar.”²⁵ Jag vet inte om det är en känga till kritiken eller till andra inom samma akademiska fält, men oavsett vad man anser om detta ”subjektiva tyckande” så pekar det på en av de verkligt stora skillnaderna mellan översättningskritik inom universitetsvärlden och inom kritiken: vetenskaplig grund *versus* en viss subjektivitet, ett närvarande jag.

Heldner arbetar med en akademisk översättningskritik. Den vetenskapliga modell som hon tar fram och applicerar på sju olika svenska översättningar av Dantes *Den gudomliga komedien* i sin studie, är just en *vetenskaplig* modell. Hon tar fram ett antal kriterier och betygsätter sedan översättningarna utifrån dem – den mest lyckade översättningen är den som fått högst totalsumma. Hon erkänner i och för sig själv att man aldrig fullständigt kan bedöma en måltext med en sådan modell, men samtidigt lyfter hon hur den ändå kan ”möjliggör[a] en reell kvalitetshöjning av översättningskritiken”.²⁶ Inom akademin, skulle jag vilja tillägga. Det är inte rimligt att kräva att en kritiker ska använda sig av en sådan modell med statistiska tabeller för olika översättningsstrategier, för att skriva en recension i dagspressen. Det är helt enkelt för tidskrävande – och kanske för torrt för recensionen som textgenre.

Det ansvar som universitetsvärlden kan vara med och axla när det kommer till översättningskritik handlar inte bara om rena språk- och litteraturkunskaper eller ”översättningsevaluering”. Litterär översättning är ett konstnärligt utövande, och jag läser gärna om översättning i texter från studenter och alumner inom konstnärlig forskning, som litterär gestaltning. Jag och det här examensarbetet är också med på ett sådant (mycket litet) hörn. Jag kan bara tala för mig själv, men mina terminer på Akademin Valand har ökat min förståelse för litterär översättning på ett sätt som mina många terminer inom litteraturvetenskap och språk

²⁴ Magnus P. Ängsal, ”Om språkkritik och översättningskritik” i *Översättning, stil och lingvistiska metoder*. Elisabeth Bladh och Magnus P. Ängsal (red.), University of Gothenburg 2013, s. 225-249.

²⁵ Ibid, s. 4.

²⁶ Ibid, s. 251.

aldrig kunde göra. Förståelse för att det mycket sällan finns något rätt svar, någon rätt översättning, men framför allt för den konstnärliga översättningsprocessen och insikt i hur man diskuterar översatt text. Jag hoppas och tror att det kan hjälpa mig att vara en följsam (ursäkta ordvalet) översättningskritiker också. Baos ord känns hoppfulla i sammanhanget:

För det är som konst en översättning måste bedömas i en recension, en konst som kritikern måste äga en känslighet för, snarare än att döma ”rätt och fel”. Kanske är det lättare för en yngre översättargeneration som gått på litterära översättarutbildningar och har övat upp en vana i olika textsamtal att möta ifrågasättanden, och minst lika viktigt: att försvara sin översättning[.]

~

Två olika sorters översättningskritik

Översättningskritik är helt enkelt två olika saker inom litteraturkritiken och inom universitetsvärlden. Den akademiska översättningskritiken (alltså översättningskritik i akademiska sammanhang) kan också kallas översättningsevaluering, och är framför allt en metod och infallsvinkel inom forskning. Den blir ett underlag som kan visa på ideologiska influenser och förändringar genom översättningshistorien, synliggöra översättningsstrategier och estetisk form, och så vidare. Den är viktig och jag hoppas att den får en allt större roll inom forskningen, både inom litteraturvetenskapen, på språkinstitutionerna och inom översättningsteorin.

Men den typen av översättningskritik som ingår eller borde ingå i litteraturkritiken är, åtminstone delvis, något annat. Den är en del av det offentliga samtalet på ett helt annat sätt, lyfter fram den subjektiva aspekten och står på egna ben som textgenre (om än i allt kortare format). Kritikern skriver med ett tydligt jag, vilket gör att läsarna kan lära känna en kritiker på ett annat sätt än en forskare. Det ”subjektiva tyckandet” som man med all rätt skyr inom den akademiska världen, får här ta plats. Det ska såklart vara välgrundade subjektiva åsikter, men likväl – subjektiva. Den estetiska, stilistiska aspekten av kritiken som en egen genre skiljer också de två översättningskritikerna åt, liksom den folkbildande aspekt som litteraturkritiken står för.

För mig är den här skillnaden uppenbar, men jag upplever att de två sorterna ibland blandas ihop i debatten om översättningskritik. Det är enkelt för Vestergaard Kobbersmed att säga att universitetsvärlden ”må tage sin del af ansvaret for, at en saglig oversættelseskritik finder sted”,²⁷ men det är lättvindigt att säga att universitetsvärlden ska stå för (åtminstone en del av) översättningskritiken, utan att definiera hur den i så fall ska presenteras och vad som går förlorat i den akademiska översättningskritiken, i jämförelse med litteraturkritiken.

Därmed inte sagt att akademiskt fackfolk inte kan skriva översättningskritik för publicering inom det offentliga samtalet också, eller att man inte kan välja att publicera akademiska resultat på ett mer lättillgängligt, folkbildande sätt i tidskrifter eller bokform. Och inte heller bör kritikerna bortförklara översättningskritiken med ursäkten att det är en akademisk praktik. Björn Kohlström nämner fortbildning tillsammans med fackfolk som en väg framåt för kritikerna.²⁸ Jag gillar hans idé och hade anmält mig till den konferensen direkt. Ett utbyte kring översättningskritik mellan litteraturkritiker och akademiker låter fantastiskt, kanske kan översättarna själva vara med på ett hörn också.

²⁷ Vestergaard Kobbersmed.

²⁸ *Med andra ord*, Jäderling, Bao och Kohlström, s. 15.

Jag som översättande kritiker

För att vara litteraturkritiker bör du vara medveten om din egen utgångspunkt. Om man sedan tänker på det aktivt under själva recensionsskrivandet är en annan sak, men att ha tänkt igenom vad man egentligen vill göra som kritiker är, i min mening, a och o.

Anneli Jordahls ”principprogram” lyder som följer:

Jag försöker så långt mina tilldelade tecken tillåter att placera den aktuella boken i författarskapet, i samtidslitteraturen och litteraturhistorien. Författare avskyr att knuffas in i ett fack, men det är faktiskt kritikerns uppgift att placera in verket i en tradition. Både innehåll och form bör kommenteras. Och för allt i världen inte missa det mest väsentliga som alltför många kritiker paradoxalt nog ofta hoppar över: språk och stil.²⁹

Alla kritiker har rätt till sina egna utgångspunkter, sina egna synsätt. Självtänkt jag vill varna för att det här är något mer konkret och torrt än Jordahls slående formuleringar – tänker jag ungefär såhär:

Jag vill belysa, inte beskriva. Jag vill att den klara majoriteten av orden jag skriver i en recension ska vara relevant kontext och välargumenterade tolkningar och värderingar. Jag vill inte att sammanfattningen av handlingen tar över eller att det bara blir lösa beskrivningar, banala klyschor eller oklara bedömningar.

När det gäller tolkning försöker jag leta efter spännande teman, personskildringar och andra gestaltningar, och motivera varför jag anser att de fungerar – eller inte. Berättarteknik har alltid fängslat mig och jag skriver gärna om det, men jag är desto sämre på att formulera och få fram språkliga finesser, och gör det därför mer sällan. Den relevanta kontexten säger sig själv – precis som Jordahl skriver är det ett av kritikerns viktigaste uppdrag: att placera verket i en tradition. Till exempel genom att jämföra med tidigare verk, säga något om mottagandet eller i vilken kontext boken har skrivits. Värderingen, ja, den är i bästa fall en del av allt ovanstående. Kritik är en värdering och det är viktigt att den är tydlig. Dessutom vill jag att texten ska flyta på, att styckena ska glida över i varandra och att texten ska hålla rent stilistiskt.

²⁹ Ibid, s. 83f.

Och vara lättförståelig och nyanserad – ingen vinner något på varken totala sågningar eller hyllningar.

Ibland färgkodar jag mina ord för att kontrollera att texten verkligen består till största delen av allt det där. Då markerar jag recensionen med olika färger för att synliggöra för mig själv vad som är värdering, tolkning och beskrivning.³⁰

När det gäller översättningar har jag, som jag redan nämnt, känt mig osäker på om det ens går att göra en rättvis bedömning av en översättning inom ramen för dagspressens litteraturkritik. Dessutom har jag också (ofta, men inte alltid) undvikit att skriva något kort tråkigt adjektiv när en översättning varit extra bra. Ungefär som Madeleine Gustafsson resonerar, ”[k]anske är det av leda mot dessa intetsägande pliktadjektiv som en del kritiker helt enkelt låter bli att alls nämna översättningen när den fungerar som den ska.”³¹

På senare år har jag valt att skriva in översättarens namn i brödtexten (vanligtvis syns de bara i faktarutan) när jag har utrymme. Det beror främst på att jag inte velat hamna i fällan att skriva om språket som om det var författarens, när det egentligen är översättarens. Det kanske kan synliggöra översättaren lite grann, men det är egentligen ingen översättningskritik.

Kanske beror min brist på mod och aktivt ställningstagande i frågan på bristande självkänsla. Jag kallar mig litteraturkritiker, men lider av det som ibland kallas ”bluffsyndrom” – det finns alltid, alltid en liten röst i huvudet som undrar när folk ”ska komma på mig” och upptäcka att jag inte alls är lika kompetent som de tror. Vad har jag att bidra med i det litterära samtalet över huvud taget? Jag skriver ju inte i någon av de stora Stockholmstidningarna, utan publiceras i ett gäng lokaltidningar i södra Sverige. Kan min insats som kritiker verkligen spela någon roll?

Jag tror att det är samma tankegångar, samma kritiska röst som hjälper mig att vara just kritiker. Ett ständigt subjektivt sviktande. Tvivel, kanske. När jag läser en recensionsbok kan det ta sig uttryck i tankar som: ”okej, så jag känner så här när jag läser den här romanen – vad beror det på, och är det ens rimligt?”, ”det är något som skaver, men var exakt finns detta skav någonstans, och är det något dåligt?” eller klassikern ”är det här ens relevant att ta upp?”. Självkritiken blir ett verktyg, något användbart. Jag tvekar, vrider och vänder på mina intuitiva känslor, värderingar och tankar kring boken framför mig. Jag behöver inte vara lojal mot den, men jag vill vara rättvis. Jag vill prata med den, för att sedan kunna prata om den.

³⁰ Se appendix.

³¹ Gustafsson, s. 323.

Tvivel finns såklart där när jag agerar översättare också, men då på en annan, kanske ännu närmare nivå. Jag balanserar hela tiden mellan att gå på magkänsla och att sönderdela och noggrant analysera varje liten detalj. Jag tror att det var därför min första riktiga översättningsprocess gav mig ett sådant motstånd. Under översättningsprocessen blev jag ibland irriterad på texten, respektlös, jag letade efter fel i originalet. Men jag gav mig. Det fanns ingen möjlighet att bara fnysa och gå vidare, jag var tvungen att vara lojal och tro på texten. Att låta den prata genom mig. Den brinnande känslan – både irritationen och lojaliteten – känner jag faktiskt inte alls som kritiker. Jag tror att det beror just på att jag inte är medskapare till själva verket på samma sätt. I stället handlar kritiken om att fånga och formulera de tankar, associationer och funderingar som recensjonsboken väcker i mig. För det krävs lugn (och lite tvivel), inte indignation.

Gustafsson placerar sina tre yrkesverksamheter (poet, översättare, kritiker) på en skala mellan åtkomlighet och begränsning. Översättningen är ”maximalt åtkomlig: källtexten finns där [...] Å andra sidan är också begränsningen maximal: det enda du har lov att åstadkomma – och ska åstadkomma – är en ny text, en måltext”³² I den andra änden av skalan placerar hon att skriva poesi, som varken är lättåtkomligt eller begränsat. Kritiken, eller recensionen, sätter hon precis mitt emellan. Där man får en viss begränsning (omfång, deadline), men får också jobba för att komma åt materialet. Det är själva smältprocessen, som hon kallar den.³³ Det ligger något i det.

När jag översätter stretar jag emot begränsningarna, surar bakom dem, innan jag till slut ger med mig. När jag skriver kritik får jag kämpa för att komma åt något alls, för att få fatt i något att säga. Det är två olika sätt att bearbeta text, men det är inte två helt separata roller. Kritikerns blick smyger sig in också när jag arbetar med en översättning. Jag kan inte hindra mig själv från att fundera på hur bra romanen faktiskt kommer fungera på den svenska marknaden, om jag skulle ha rekommenderat den, och så vidare. Kanske är det därifrån irritationen kommer: jag letar ju aktivt efter källtextens eventuella tillkortakommanden (dess styrkor också, såklart, men de gör sällan lika ont). Letar efter sådant som passar in i kritiken.

Jag hoppas att min erfarenhet som kritiker är en fördel som översättare ändå – att vara van vid att leta efter en texts egenheter. Att jag också lyckas sätta fingret på en text och dess ton då och då. Och att jag som översättare faktiskt kan bidra med en mer nyanserad förståelse för översättning (och uttrycka den).

³² Ibid, s. 213f.

³³ Ibid, s. 317.

~

Ett eget försök till översättningskritik

För inte så länge sedan recenserade jag Anna Gavaldas novellsamling *Jag vill berätta något för dig*³⁴, och jag valde snabbt att använda den till mitt försök till översättningskritik också. Av den enkla anledningen att samlingen var nyutkommen, översatt från franska och jag fortfarande hade min recension i färskt minne. Eller reflexion, kanske, eftersom den beställda texten bara skulle vara strax över 1 300 tecken inklusive blanksteg. Översättaren är Maria Björkman, som är välmeriterad och översatt flera andra av Gavaldas verk. Jag nämnde henne inte annat än i faktarutan i min ursprungliga recension.

Det ska sägas att kritikerns utmaningar inte gällde inte mig den här gången. Jag har redan språkkunskaperna som krävs för att jämföra en översättning med ett franskt original. Recensionens längd kunde jag välja själv. Den var inte tänkt att publiceras någon annan stans än i mitt examensarbete, så jag hade ingen tajt deadline att förhålla mig till. Gavalda är en välkänd författare, så jag kunde enkelt låna originalet på biblioteket.

Jag tog mig an utmaningen utrustad med Vestergaard Kobbersmeds modell för översättningskritik och en massa små färgglada klisterlappar. Den danska litteraturvetaren formulerar ett mycket konkret och intressant upplägg, delvis baserat på hennes gedigna doktorsavhandling i ämnet. Hon skriver om tre steg:

- 1) Etablera ett analytiskt, kritiskt ramverk
- 2) Näranalysera utvalda stycken
- 3) Samlad värdering³⁵

Att etablera ett analytiskt, kritiskt ramverk känns självklart för all litteraturkritik: att presentera verket, placera det i en kontext och göra en närläsning av språket. Det unika inslaget för just översättningskritik är att också välja ett par stycken till näranalys – ett par kärnpassager eller speciellt svåra stycken i själva översättningen – och sedan gå vidare till steg två och verkligen gå in på djupet i vad som händer i översättningen.

³⁴ *Kristianstadsbladet*, ”Värmen saknas i Anna Gavaldas nya novellsamling”, <http://www.kristianstadsbladet.se/kultur/varmen-saknas-i-anna-gavaldas-nya-novellsamling/>, Lisa Marques Jagemark, (publicerad 2019-10-21, hämtad 2019-10-28)

³⁵ Vestergaard Kobbersmed (min svenska tolkning).

Den första känslan som dyker upp under näranalysen är att jag letar småfel. Att jag petar. Min hopblandade kritiker- och översättarblick börjar leta efter korrekturfel, ordval som jag inte håller med om, små missförstånd. Inga spännande saker som skaver, inga viktiga kärnpassager. Småsaker. Jag känner mig som en irriterande felsökare. Tvivlen hjälper mig inte att hitta fram till något intressant att ta upp. Det var ju precis här jag inte ville hamna. Dessutom är ju det mesta bra – det dignar inte direkt av skavande exempel.

För att få ordning på felsökeriet börjar jag tänka som jag har gjort inför våra textsamtal om översättnings-*work in progress* under utbildningen på Valand, åtminstone de senaste månaderna. Jag letar efter samband mellan de många småsakerna. Hänger de ihop på något sätt? Det kanske inte måste vara en eller ett par utvalda stycken, utan det räcker en röd tråd genom småsakerna?

Talspråk och tonalitet

Min upplevelse är att det svåra i översättningen av just *Jag vill berätta något för dig* är att fånga de olika rösterna. Allting berättas i första person singular, och det märks att Gavalda velat ge varje jag-berättare en egen ton. Hon skildrar dem delvis genom hur de berättar. Genom deras språk. Det innebär att vissa av dem är lite pratigare, att några slanguttryck dyker upp, med mera. Sådant som är svårt att överföra till ett annat språk. Så i valet av stycken för näranalys väljer jag till slut att fokusera på just rösterna.

I samlingens allra första novell ”Hövisk kärlek” (”L’amour couteois”) är berättarens språk speciellt intressant. Det handlar om en ung kvinna från en förort till Paris som går med en vän på en fest i innerstan. Väl där börjar hon prata med en överklasskille som vill bli poet, och tycker att hon med sitt jobb i djuraffären passar väldigt bra som pittoresk inspiration. Klasskillnaderna ligger hela tiden och pyr under ytan. När de står och pratar på en balkong med utsikt över Notre Dame, kommer en av hans kvinnliga vänner ut och säger:

– Ah, pardon, elle a mimiqué, j’ignorais que tu étais en... euh... en si *bonne* compagnie...

(Si, si. J’ai pas rêvé. Elle avait vraiment appuyé sur le « *bonne* », cette petite pute.)³⁶

– Åh, förlåt, mimikerade hon, jag visste inte att du hade ... eh ... så *fint* sällskap ...

(Jo, jo. Jag drömde inte. Hon betonade verkligen *fint*, det lilla ludret.)³⁷

Det finns flera svåra saker i de här korta raderna. De säger så mycket om vem berättaren är: att hon förstår vännens underton, kommenterar den, blir arg.

Ordet ”*bonne*”, till exempel, är svårt att få till på svenska, men jag tycker att Björkman lyckats väldigt bra – ironin i originalet går fram också i översättningen. Också ordet ”*mimiqué*” blir en utmaning. Det är påhittad franska, någon slags felsägning från huvudpersonens sida. Det är förmodligen en verblek med substantivet ”*mimique*”, vilket betyder ungefär ”mimik”. Björkman väljer också att hitta på ett ord i form av ”mimikerade”, också det en smart lösning på jag-berättarens kluriga, påhittiga språk.

Men när det gäller huvudpersonens talspråkighet och närhet, verkar Björkman ha det svårare. Huvudpersonen kallar (i tanken) den andra kvinnan ”*cette petite pute*”. Ordagrant betyder det ”den lilla horan” och är ett ganska vanligt glåpord på franska. Att översätta franska förolämpningar är alltid svårt, eftersom de ibland (som här) utgår ifrån prostitution på ett sätt som inte alls är vanligt i svenskan. Det är en kulturell skillnad mellan språken. Här ställs översättaren inför ett val – ska det anpassas till målspråket eller behållas som en koppling till ”det franska”? Vestergaard Kobbersmed tar upp det som en viktig punkt i näranalysen inför översättningskritik: att se hur kulturella inslag hanteras.³⁸

Björkman väljer att behålla den lexikala betydelsen av ”*pute*” i form av ”luder”. Jag kan gå med på att behålla de franska svordomarna i viss mån, som ett sätt att låta en bit av den franska kulturen skina igenom. Det är en översättningsstrategi som absolut kan försvaras. Problemet är att jag upplever ”luder” som ett mycket mer gammeldags språkbruk än ”*pute*”. Att en arg fransktalande person kastar ur sig ”*cette petite pute*” är inte speciellt häpnadsväckande, varken lexikalt eller tonalitetsmässigt. Att på svenska säga ”det lilla ludret” är konstigt ur båda synvinklar. För att skildra den unga parisiskans ilska på svenska hade jag hellre sett något som ”slampa” eller ”slyna”. Kanske till och med tillsammans med ett svenskt

³⁶ Gavalda 2017, s. 29.

³⁷ Gavalda 2019, s. 22.

³⁸ Vestergaard Kobbersmed.

förstärkningsord: ”den där jäkla slampan” – även om jag inser att det är att översätta raden mycket friare än översättaren valt att göra.

Berättarens talspråklighet, som den pratiga felanvändningen av fransk negation (”J’ai pas rêvé” där det saknas ett ”ne” före första finita verbet) och tilltal till läsaren (i form av kommentaren i parentes) är också svårt att få fram. Också här tycker jag att översättningen låter mindre ung och talspråklig än originalet. En ung kvinna som skulle inte säga ”Jo, jo” som bekräftande kommentar, utan snarare ”Det är säkert/sant”. I kombination med ”det lilla ludret” gör det huvudpersonen äldre, formellare på svenska än på franska. Med tanke på att en av novellens poänger är att visa skillnaden mellan överklasskillen med poetdrömmar och arbetarklasstjejen, blir det ännu viktigare att behålla just den pratigheten.

I samma novell finns fler exempel på när huvudpersonen får en lite äldre tonalitet:

– À quoi songez-vous ? s’inquiéta-t-il.

– À une chambre d’hôtel.

– Oh, Seigneur, il a gémi genre trop choqué, les héroïnes de Pouchkine... J’aurais dû me méfier.

Un poète qui a la banane, c’est vraiment très craquant.³⁹

– Vad funderar du på? ängslades han.

– På ett hotellrum.

– Åh, gode Gud, kved han, typ jättechockad, Pusjkins hjältinnor ... Jag borde ha aktat mig.

En poet som går igång med ett stort grin, det är helt klart oemotståndligt.⁴⁰

I det här stycket reagerade jag framför allt på den sista meningen, men också ”s’inquiéta-t-il” som kanske skulle ha kunnat översättas med ”sa han oroligt” snarare än ”ängslades han”, för att få en mer vardaglig ton. I den sista meningen dyker det vanliga franska bilduttrycket ”avoir la banane” upp, vilket betyder ungefär ”vara på bra humör” eller ”le stort (och ofta)”. Min känsla är att ”går igång med ett stort grin” går en bit ifrån det enkla i det franska uttrycket och gör det mer komplicerat än vad det är. I kombination med att Björkman valt ”oemotståndligt” för det väldigt talspråkliga uttrycket ”craquant” (som i och för sig betyder ”oemotståndlig”, men tonalitetmässigt mer ligger i nivå med ”gullig”), skaver meningen mot min läsning av huvudpersonen. En enklare översättning skulle kunna vara: ”En poet med ett brett leende, det är verkligen gulligt.”

Spännande är också att se hur huvudpersonen (som heter Ludmila, därav skämtet om Pusjkin) blandar passé simple (”s’inquiéta”) och passé composé (”a gémi”). De två olika

³⁹ Gavalda 2017, s. 41.

⁴⁰ Gavalda 2019, s. 32.

sätten att uttrycka en specifik handling i dåtid blandas vanligtvis inte. Om man generaliserar kan säga att passé simple är mer litterärt och passé composé vanligare i talspråk och informell franska. Det är ännu ett bevis på den flytande, spännande berättarrösten. Jag vill gärna lyfta att Björkman i många lägen fångat den där rösten på ett bra sätt också. Som till exempel här:

Houh. Ça caillait dur. Dedans. Dehors. Dans ma tête et dans la rue. J'avais les doigts en esquimaux et le moral tout pareil.⁴¹

Huu. Det var svinkallt. Inne. Ute. I huvudet och på gatan. Fingrarna var som glasspinnar och humöret likaså.⁴²

Att välja ”svinkallt” för ”caillait dur” och ”som glasspinnar” för ”esquimaux” (en fransk glasspinne) är båda bra sätt att fånga den vardagliga tonen på svenska.

Nära eller längre bort från franskan

När jag läste novellsamlingen på svenska för första gången var det framför allt en sak som skavde så pass att jag satte i ett bokmärke: ett possessivt pronomen och demonstrativt pronomen efter varandra. Tillsammans med ytterligare ett par exempel på lite ovanlig svensk ordföljd fick det mig att närläsa och analysera just den novellen igen.

Titeln lyder ”Min hund ska dö” (”Mon chien va mourir”), och trots de skavande småsakerna skrev jag att det var ”en rörande historia om en lastbilschaffis som tvingas begrava sin hund” i min recension⁴³ – eftersom den rent innehållsmässigt och berättartekniskt var den mest intressanta i samlingen. Novellens jag-berättare är en lastbilschaufför vars hund måste somna in. Det får honom att tänka tillbaka på sin sons astmasjukdom och bortgång.

⁴¹ Gavalda 2017, s. 31.

⁴² Gavalda 2019, s. 24.

⁴³ *Kristianstadsbladet*, Jagemark.

Stycket som jag markerade utspelar sig hos läkaren, när sonen fortfarande levde:

je sais pas ce qu'elle vous a dit au juste, mais moi, tout ce que je veux, c'est une vie normale pour mon gamin. Une vie normale, vous comprenez ? Je ne crois pas que ça lui rende service, cette façon qu'elle a d'être toujours aux petits soins pour lui.⁴⁴

jag vet inte exakt vad hon har sagt till er, men det enda jag vill det är att mitt barn ska få ett normalt liv. Ett normalt liv, förstår ni? Jag tror inte att han blir hjälpt av hennes det där sättet att alltid pyssla om honom.⁴⁵

Det var ”hennes det där” som såg så konstigt ut på svenska att jag tänkte att det måste vara antingen något medvetet stilbrott från Gavalda's sida (även om jag inte kom på vad det skulle kunna ha varit på franska) eller ett rent redigeringsfel. När jag sedan läste originalets ”cette façon qu'elle a d'être” insåg jag att det var ett försök att få fram originalets pratiga (felaktiga) grammatik. På korrekt franska borde det nog vara ”cette façon dont elle est ...”, eftersom uttrycket ”avoir une façon” konstrueras med ”de”. I sådana fall ska det relativa pronomenet inte vara ”qui” eller ”que”, utan ”dont” – och ”de” i ”d'être” får då också formuleras om. Eller så skulle satsen förkortas, till exempel ”sa façon d'être”. Att missa ”dont” eller andra sådana grammatiska ”finesser” är dock ett väldigt vanligt fel i talad franska, medan ”hennes det där sättet” verkligen sticker ut och är svårt att förstå. Därför ställer jag mig tveksam till Björkmans sätt att försöka föra över berättarens grammatiska fel till svenska.

I exemplet ovan står det till exempel också ”det enda jag vill det är”, en ganska rak översättning av ”tout ce que je veux, c'est”. Kanske är det bortplockandet av kommatecknet som ska markera talspråkligheten här, men jag tycker inte att det hade varit ett stort ingrepp på texten att i stället skriva ”det enda jag vill är”, för att få fraserna att hänga ihop på ett naturligare sätt på svenska. Som man hade sagt det högt.

Som fransktalande kan man ana vilka franska talspråkliga uttryck som ligger bakom vissa av översättningarna, men frågan är hur det upplevs av en svensk läsare utan några franskakunskaper? Jag kan inte svara på frågan om exakt hur mycket franskan bör lysa igenom i en svensk översättning – det måste vara upp till varje översättare – men i det här fallet undrar jag om inte texten hade tjänat på att anpassas lite mer till svenskan. Om jag-berättarens röst inte

⁴⁴ Gavalda 2017, s. 128.

⁴⁵ Gavalda 2019, s. 102.

skulle blivit ännu tydligare, renare om han fick berätta sin historia på pratig svenska i stället för franskklingande svenska.

Det finns fler liknande exempel i samma novell:

Aujourd'hui, chez nous, on peut lécher le
parterre si on veut.⁴⁶

Idag kan man hemma hos oss slicka golvet om
man vill.⁴⁷

Den franska meningen kan jag absolut höra någon säga högt, precis som den är. Men inte den svenska – jag hade hellre satt ”hemma hos oss” efter ”slicka golvet”.

Pokémonterminologi

Novellen ”Mina livspoäng” (”Mes points de vie”) måste också ha varit riktigt klurig att översätta. Den handlar om en man vars son betar sig illa i skolan, och först inte vill erkänna varför. Så småningom kommer det fram att det handlar om Pokémon:

– Mais, dis-moi, ça veut dire quoi, pévé ?

– Men du, berätta nu, vad menas med ellpe?

– Point de vie.

– Livspoäng.

– Ah... d'accord...

– Jaha ... okej ...

– Plus ton Pokémon a de PV, ajouta-t-il [...]
plus il est fort, tu comprends ?⁴⁸

– Ju fler ellpe din Pokémon har, fortsatte han
[...] desto starkare är den, förstår du?⁴⁹

Dessa ”livspoäng” återspeglas både i titeln och i novellens alla sista rader:

Mes fondations.

Min grund.

Mes points de vie.⁵⁰

Mina livspoäng.⁵¹

Anledningen till att jag reagerar är att termerna i samlarkortspelet Pokémon oftast används på engelska i Sverige, och alltså inte översätts/lokaliseras till den nya marknaden, som i Frankrike. Sonen i novellen använder ”PV” för att uttrycka ”points de vie”. I scenen ovan

⁴⁶ Gavalda 2017, s. 113.

⁴⁷ Gavalda 2019, s. 90.

⁴⁸ Gavalda 2017, s. 176.

⁴⁹ Gavalda 2019, s. 143.

⁵⁰ Gavalda 2017, s. 178.

⁵¹ Gavalda 2019, s. 143.

frågar pappan vad ”pévé” är – han säger det fonetiskt eftersom han inte ens förstår att ordet är en förkortning. Han vet inget om spelet.

På svenska används snarare den engelska förkortningen HP (”health points” eller ”hit points”) för att uttrycka samma sak, men Björkman har – förmodligen för att kunna använda begreppet i titeln och i den löpande texten – översatt termen till ”livspoäng”. Förkortningen blir således LP eller ”ellpe”.

Först undrar jag varför hon inte skrivit ut den fonetiska förkortningen som ”ellpé” för att guida läsaren i vart betoningen ligger (”ellpe” går ju faktiskt att läsa som ”ä:llpe”) och varför hon valt att låta sonen också säga ”ellpe”, trots att han i originalet använder den verkliga förkortningen. Jag funderar också på om det hade gått att behålla den vedertagna svenska (alltså engelska) speltermen i sammanhanget. En svensk läsare som spelat Pokémon (och med tanke på det populära mobilspelet är det många) skulle ju reagera på den ovanligare termen ”livspoäng”, och definitivt på förkortningen ”LP”, vilket ju snarare får en att tänka på LP-skivor. Hade det gått att skriva om såhär, med ett förklarande tillägg?

– Men du, berätta nu, vad menas med hå-pe?

– HP, det betyder typ livspoäng.

– Jaha ... okej ...

– Ju fler HP din Pokémon har, fortsatte han [...] desto starkare är den, förstår du?

På så sätt hade man kanske kunnat både behålla den korrekta termen och ändå leka med ordet ”livspoäng” i titeln och texten.

Det här är nog fördelen med mina översättarkunskaper som kritiker. Det går automatiskt att ta steget till att tänka på vilken översättning jag själv skulle ha valt. Inte för att det finns en enda korrekt översättning och att det skulle vara jag som valde den (även om det vore skönt). Men det är praktiskt att själv kunna reflektera över översättningsprocessen – från att kunna se att det som kanske först verkar vara ett enstaka ord (”pévé”/”ellpe”) är en röd tråd genom en hel novell, till att kunna förstå varför översättaren i fråga valt som hen har gjort, som när det kommer till ”hennes det där”. Både i de fall där jag håller med och i de där jag inte gör det.

Resultatet av mina funderingar blev två olika recensioner – en dubbelt så lång, enligt Vestergaard Kobbersmeds modell, och en något längre, men ändå inom dagspressens tajta ramar.⁵²

⁵² Se appendix 3 och 4.

Avslutning

De allra flesta som tar till orda i diskussionen kring översättningskritik idag håller med om en sak: den funkar inte. Faktum är att den knappt ens existerar. Översättarna och översättningarna nämns sällan i annat än något svepande, intetsägande adjektiv, eller när en kritiker blivit känslomässigt irriterad av översättningen. I värsta fall ignoreras översättaren helt, och det framställs som om det är författaren som skrivit på svenska. Det är ett problem för översättarna. Hantverket får inte tillräckligt med uppmärksamhet, och det finns inte heller någon naturlig plats för dialog kring litterär översättning.

Problemet för litteraturkritikerna är flera: platsbrist i allt kortare recensioner, tidspress (och för låga arvoden), tillgång till originalverket och bristande språkkunskaper. Platsbristen skulle enligt Vestergaard Kobbersmed kunna lösas genom längre recensioner på nätet och tillgången till originalverket borde gå att ordna från förlagens sida genom någon form av e-bok. Desto svårare är det att påverka tidspressen/arvodet – speciellt med tanke på dagspressens egna ekonomiska svårigheter – och språkkunskaperna går inte direkt att lösa på kort tid heller.

De språkkunskaper som ändå finns löser inte heller alla problem, eftersom det riskerar att bli en klar övervikt åt engelskan i första hand, och kanske också de nordiska språken samt franska, spanska och tyska. Dessutom kan man fråga sig om det räcker att själv tycka att man ”kan” ett språk för att kunna jämföra en översättning med sitt original? Behöver man ett visst antal högskolepoäng, ha bott i landet en längre stund, eller räcker det med att semestra i Danmark då och då? Dessutom handlar det inte bara om språket, utan om att *förstå* litterär översättning och hur den går till.

Universitetsvärlden bjuds också gärna in av de som diskuterar ämnet idag. Där finns språkkunskaperna och kanske de ekonomiska muskler som översättningskritiken kräver. Men det är skillnad på översättningskritik inom litteraturkritiken och inom akademien. Den akademiska översättningskritiken är en bra grund för analys av översättningar, men har inte kritikens subjektivitet, stilistik och folkbildande inslag.

Den här hösten har jag för första gången utforskat översättningskritik på riktigt. Jag testade att följa Vestergaard Kobbersmeds modell med en dubbelt så lång recension, tänkt att publiceras på nätet som ett komplement till en kortare text i tryck.⁵³ Jag insåg dock ganska snart att jag

⁵³ Vestergaard Kobbersmed.

inte kunde följa den danska litteraturvetaren helt och hållet – hennes syn på översättning genomsyrar punkterna hon vill ska tas upp, och som kritiker vill jag utgå från min egen översättningsnorm. Jag använde bara hennes ramverk, inte varje enskild punkt. Som jag ser det, handlade mitt arbete framför allt om att motivera översättningskritiken, att ge en förklaring till de annars så vaga adjektiven som översättningskritiken ofta reduceras till. Att motivera min värdering på samma sätt som jag brukar göra.

Jag försökte också skriva om recensionen i ett sådant (kort) format att det skulle kunnat ha publicerats direkt i tryck. Något som jag insåg under arbetets gång var att den korta versionen inte bara blev en intetsägande, platt sammanfattning i jämförelse med den något längre. I stället noterade jag att översättningen blev ungefär så ingående kommenterad och värderad som jag vanligtvis kommenterar till exempel tematik eller kontext på samma utrymme. Resultatet av mina försök finns i appendix 3 (längre version för nätet) respektive 4 (något kortare).

Debatten hamnar ofta i en fråga om vem som borde ta ansvar för översättningskritiken. Översättarna tycker att kritikerna är inkompetenta eller tanklösa när de struntar i att analysera översättningen, kritikerna anser att det är redaktionerna som inte ger dem tillräckligt betalt, redaktören måste hela tiden förhålla sig till en allt tajtare budget och skyller på samhällsutvecklingen. Några pekar på att akademien ska gå in och ta sitt ansvar, men utan att definiera hur stort detta ansvar bör vara, eller att gå in på skillnaden mellan akademisk översättningskritik och översättningskritik i dagspressen. Det här är såklart en mycket, mycket grov förenkling av läget, men den kan synliggöra hur ingen riktigt vill ta ansvar för att lösa problemet. Och de lösningar som faktiskt presenteras i inläggen kring översättningskritik idag är ofta luddiga eller utopiska.

Jag vill ändå tro att översättningskritiken kan hitta en naturlig plats i dagspressens vanliga, korta recensionsformat. Det borde gå att göra några konkreta, mindre förändringar för att förbättra förutsättningarna för översättningskritiken redan nu. Kanske visar min korta recension på en bra nivå för att lägga översättningskritikens ribba idag: att kommentera översättningen i samma utsträckning som man nämner andra viktiga delar. Varken mer eller mindre. En rimlig kravnivå. Det borde också gå att sluta skriva recensionen som om författaren skrivit texten på svenska (och se till att redaktörerna rensar bort sådana formuleringar) samt att börja skicka ut originaltexten i samband med recensionsexemplaren. Små steg i rätt riktning. Jag skulle såklart också gärna se ett något högre arvode för recensioner av översatta verk (i de fall där kritikern har språkkunskaperna som krävs).

För mer ingående analyser än de som får plats i dagspressen, får universitetsvärlden gärna gå in med akademiska metoder och analysmodeller som specialintresserade kan fördjupa sig i. En aspekt och ännu en publiceringskanal som jag tyvärr inte hunnit gå in på speciellt mycket i det här examensarbetet, är tidskrifter av olika slag. Jag tror att specialinriktade tidskrifter kan vara en brygga mellan de två olika sorternas översättningskritik – en plats för forskare att publicera resultat och analyser på ett mer lättillgängligt sätt, och utrymme för kritiker att fördjupa sig inom värderingen av litterär översättning. Inte bara i form av något specialnummer eller experiment då och då, utan regelbundet. Fördelen med sådana tidskrifter är också att läsarna ofta redan är intresserade (eller kan bli det), så det borde finnas möjlighet till fördjupning.

En annan, lite känsligare fråga som jag gärna skulle se mer av i diskussionen kring översättningskritik, är om översättarna verkligen *vill* ha kritik – och är beredda att acceptera konsekvenserna av den. Många ber om mer översättningskritik och fokus på översättarna, men att få en naturlig dialogisk partner och att värderas inför offentligheten är inte alltid trevligt. Ska översättningskritiken bli en naturlig del av litteraturkritiken i dagspressen idag, kommer det inte att bli en dans på rosor. Jag känner flera översättare som är lite oroliga över vad en sågning i dagspressen skulle innebära – kanske kommer man inte bli anlita längre efter en dålig recension? Jag hoppas verkligen att förlagsvärlden har en sådan förståelse för översättning, kritik och den mänskliga faktorn att så inte skulle bli fallet – speciellt eftersom en recension bara är en enskild persons subjektiva värdering. Det syns tydligt bara i mina få exempel under rubriken ”Exempel från dagspressen”, där man också kan ana att om översättningar oftare tas upp i recensioner, det vill säga av flera olika kritiker, kommer det också ge en mer nyanserad bild. Samtidigt hoppas jag att kritikerna som ger sig på översättningskritiken inte behandlar översättare sämre än andra upphovsmän.

Jag har också kommit på mig själv med att undra om min tudelade vinkel inte också kan vara en fördel. Det pratas för lite om att det också krävs vissa insikter i själva översättningsprocessen för att kunna göra en bra översättningskritik också. Språkkunskaper i all ära, men en grundläggande kunskap i hur man överför ett litterärt verk på ett språk till ett annat, hur gransknings- och redigeringsprocessen går till och vilka fällor som det svenska språket bjuder på är i min mening minst lika viktigt. Den har jag med mig. En annan svårighet är att översättarskrået är en tajt, ganska liten grupp. Man hjälps åt med översättningsproblem via mejllistor och träffar – och det är svårt (eventuellt omöjligt) att göra en bra recension av ett verk

vars upphovsperson är någon man känner. På samma sätt kan det bli jäviga situationer när man ska recensera böcker från ett förlag som man arbetar eller just har arbetat för. Hittills har jag helt enkelt sett till att tacka nej till sådana uppdrag som kritiker, men man kan såklart hantera det på olika sätt. Det är kanske snarare en fråga om yrkesetik.

Svårt eller inte, jag vill gärna låta mina två sidor mötas i mer i framtiden. Jag vill stå med ett ben i kritiken och ett i översättningen. För att fortsätta med Anneli Jordahls mörka analogi: Offret som känner till bödelns arbetsförhållanden. Bödeln som vet vikten av att dela ut rättvisa straff. I samma skinn.

Källor och bibliografi

- Aftonbladet, *Borgerliga drömmar går i Krauss*,
<https://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/a/qn9eBw/borgerliga-drommar-gar-i-krauss>, Jenny Högström (publicerad 2019-02-05, hämtad 2019-11-21)
- Agus, Milena, *Onda stenar* (översättning: Madeleine Gustafsson), Elisabeth Grate Förlag, 2010.
- Borås Tidning, *Nicole Krauss värld är underbar att stiga in i*, <http://www.bt.se/kultur/nicole-krauss-varld-ar-underbar-att-stiga-in-i/>, Annika Wall (publicerad 2019-02-09, hämtad 2019-11-12)
- Dagens Nyheter. *Tiden har stått stilla. Svenska litteraturkritiker förbiser fortfarande översättarens betydelse*, Lars Kleberg (2019-07-03)
- Dagens Nyheter, *Drottning Kristina sökte sanningen bakom maskerna*,
<https://www.dn.se/kultur-noje/bokrecensioner/litteraturrecension-drottning-kristina-sokte-sanningen-bakom-maskerna/>, Ingrid Elam (publicerad: 2019-10-05, hämtad: 2019-11-09)
- Féret-Fleury, Christine, *Juliette – kvinnan som läste på metron* (översättning: Lisa Marques Jagemark), Sekwa Förlag, 2019
- Gavalda, Anna, *Fendre l'armure*. Le Dilletante, 2017
- Gavalda, Anna, *Jag vill berätta något för dig*. Albert Bonniers Förlag, 2019
- Gustafsson, Madeleine, *Påminnelser. Om böcker, människor och ord*, Daidalos, 2016
- Heldner, Christina, *Översättningskritik och estetisk form. Jämförande studier av språk och stil i Dantes Divina Commedia och sju svenska översättningar*, Nya Doxa, 2008
- Jordahl, Anneli, *Orm med två huvuden*, Norstedts 2019
- Krauss, Nicole, *Dunkel skog* (översättning: Inger Johansson), Brombergs förlag, 2019.
- Kristianstadsbladet. *Värmen saknas i Anna Gavaldas nya novellsamling*, Lisa Marques Jagemark, <http://www.kristianstadsbladet.se/kultur/varmen-saknas-i-anna-gavaldas-nya-novellsamling/> (publicerad 2019-10-21, hämtad 2019-10-28)
- Kristina, drottning av Sverige. *Maximer* (översättning: Horace Engdahl) Atlantis, 2019
- Med andra ord. *För en ny översättningskritik*, Viktoria Jäderling, Viola Bao och Björn Kohlström, nr 86, 2016
- Ord&Bild, *Experiment i översättningskritik*, Erik Andersson och Martin Engberg, nr 5, 2006: Kapitalismen som religion

Vestergaard Kobbersmed, Miriam, *Anmeldelser af oversættelser. Et bud på nogle kriterier for en litterær oversættelseskritik*. <http://www.babelfisken.dk/2015/11/18/anmeldelser-af-oversaettelser/> (publicerad 2015-11-08, hämtad 2019-10-25)

Vestergaard Kobbersmed, Miriam, *Mod en litterær oversættelseskritik*, doktorsavhandling vid Aarhus Universitet, 2015

Ängsal, Magnus P. "Om språkkritik och översättningskritik" i *Översättning, stil och lingvistiska metoder* (red: Elisabeth Bladh och Magnus P. Ängsal), University of Gothenburg 2013

Ordböcker

NE:s fransk-svenska/svensk-franska ordbok online.

Expressions de la langue française, <http://www.linternaute.fr/expression/>

Wiktionnaire, <https://fr.wiktionary.org/>

Appendix 1

Recension publicerad i bland annat Kristianstadsbladet och Borås tidning 2019-10-21:

Värmen saknas i Anna Gavaldas nya novellsamling

Noveller

Jag vill berätta något för dig

Författare: Anna Gavalda

Översättning: Maria Björkman

Förlag: Albert Bonniers

Anna Gavalda återvänder till novellkonsten med ”Jag vill berätta något för dig”, sju noveller om att visa vem man är bakom sina murar. Recensenten Lisa Marques Jagemark hittar inte riktigt förståelsen som brukar finnas där.

Originaltiteln ”Fendre l’armure” betyder också något i stil med ”göra sprickor i rustningen”. Den där sprickbildningen kommer från händelser som är omvälvande både i det stora och lilla, som att berätta sin livshistoria för en främling, förstå varför ens yngste son gjort något elakt eller ett hoppfullt bakismöte på tåget från Biarritz.

Personen som den svenska titeln riktar sig till är nog du, jag och alla andra läsare. Jag-berättarna verkar alla vilja dela med sig av sina historier direkt till oss. Som en hemlighet. Typiskt Gavalda, med andra ord.

Men allt för ofta saknas den där värmen som annars kännetecknar hennes personporträtt. Oavsett hur märkliga karaktärerna än är, brukar hon skildra dem med förståelse och helt utan raljans. Riktigt så är det inte den här gången, och med det försvinner något av det som brukar göra att Gavaldas berättelser stannar kvar hos en länge.

Men att novellerna inte är minnesvärda betyder inte nödvändigtvis att de inte är läsvärda. Några av dem lämnar mersmak. Till exempel ”Min hund ska dö”, en rörande historia om en lastbilschaffis som tvingas begrava sin hund.

Lisa Marques Jagemark

Appendix 2

Färgkodad version av recensionen ”Värmen saknas i Anna Gavaldas nya novellsamling”. Rött för tolkning, gult för värdering, grönt för närläsning och blått för kontext.

(Ingress) Anna Gavalda återvänder till novellkonsten med ”Jag vill berätta något för dig”, sju noveller om att visa vem man är bakom sina murar. Recensenten Lisa Marques Jagemark hittar inte riktigt förståelsen som brukar finnas där.

(Brödtext) Originaltiteln ”Fendre l’armure” betyder också något i stil med ”göra sprickor i rustningen”. Den där sprickbildningen kommer från händelser som är omvälvande både i det stora och lilla, som att berätta sin livshistoria för en främling, förstå varför ens yngste son gjort något elakt eller ett hoppfullt bakismöte på tåget från Biarritz.

Personen som den svenska titeln riktar sig till är nog du, jag och alla andra läsare. Jag-berättarna verkar alla vilja dela med sig av sina historier direkt till oss. Som en hemlighet. Typiskt Gavalda, med andra ord.

Men allt för ofta saknas den där värmen som annars kännetecknar hennes personporträtt. Oavsett hur märkliga karaktärerna än är, brukar hon skildra dem med förståelse och helt utan raljans. Riktigt så är det inte den här gången, och med det försvinner något av det som brukar göra att Gavaldas berättelser stannar kvar hos en länge.

Men att novellerna inte är minnesvärda betyder inte nödvändigtvis att de inte är läsvärda. Några av dem lämnar mersmak. Till exempel ”Min hund ska dö”, en rörande historia om en lastbilschaffis som tvingas begrava sin hund.

Appendix 3

Uppdaterad version av min originalrecension, den här gången inklusive översättningskritik, delvis enligt den form som Vestergaard Kobbersmed föreslår – alltså dubbelt så lång som originalet (från ca 1 300 tecken till ca 2 600 tecken).

Anna Gavalda återvänder till novellkonsten med ”Jag vill berätta något för dig”, sju noveller om att visa vem man är bakom sina murar. Recensenten Lisa Marques Jagemark hittar inte riktigt förståelsen som brukar finnas där.

Originaltiteln ”Fendre l’armure” betyder också något i stil med ”göra sprickor i rustningen”. Den där sprickbildningen kommer från händelser som är omvälvande både i det stora och lilla, som att berätta sin livshistoria för en främling, ett hoppfullt bakismöte på tåget från Biarritz eller förstå varför ens yngste son gjort något elakt (*och vad en Pokémons ”livspoäng” är, i den lite felaktiga översättningen av franskans spelterm ”PV”, som oftast kallas ”HP” på svenska*).

Personen som den svenska titeln riktar sig till är nog du, jag och alla andra läsare. Jag-berättarna verkar alla vilja dela med sig av sina historier direkt till oss. Som en hemlighet. Typiskt Gavalda, med andra ord.

Men allt för ofta saknas den där värmen som annars kännetecknar hennes personporträtt. Oavsett hur märkliga karaktärerna än är, brukar hon skildra dem med förståelse och helt utan raljans. Riktigt så är det inte den här gången, och med det försvinner något av det som brukar göra att Gavaldas berättelser stannar kvar hos en länge.

Det beror inte på översättaren Maria Björkman heller. Hon har översatt flera andra verk av Gavalda och är intimt bekant med hennes språk – det är tydligt att hon känner sig hemma i hennes litterära världar. Det är bara när Gavalda i novellen ”Hövisk kärlek” tar ut svängarna ordentligt och låter en förortstjej med lite egensinnigt talspråk berätta om när hon träffar en överklasskille med poetdrömmar som översättningen skaver lite. Oftast sitter orden där de ska, men ibland låter huvudpersonen Ludmilas pratiga franska lite äldre än vad hon är. Till exempel när Björkman väljer att översätta vanliga franska uttryck som ”cette petite pute” och ”c’est vraiment très craquant” med lite mer formella svenska varianter, som ”det lilla ludret” och ”det är helt klart oemotståndligt”.

Men att novellerna inte är minnesvärda betyder inte nödvändigtvis att de inte är läsvärda. Några av dem lämnar mersmak. Till exempel ”Min hund ska dö”, en rörande historia om en lastbilschaffis som tvingas

begrava sin hund. Även den här berättaren använder ett språk som i en fransk kontext måste klassas som ganska rakt, ett språk som nästan vill likna en bekännelse. Chaffisen delar med sig av sin värld, precis som den är. Björkman följer ofta franskan och är trogen Gavalda, även i några lägen där jag hellre skulle valt att anpassa strukturen till en svensk pratighet. Hon lämnar helt enkelt en smak av Frankrike mellan raderna.

Lisa Marques Jagemark

Appendix 4

Något längre version av recensionen med kort översättningskritik, ett omfång (ca 2 200 tecken) som passar i tryck för dagspressen. Tilläggen till originalrecensionen är markerade med kursiv stil.

Anna Gavalda återvänder till novellkonsten med ”Jag vill berätta något för dig”, sju noveller om att visa vem man är bakom sina murar. Recensenten Lisa Marques Jagemark hittar inte riktigt förståelsen som brukar finnas där.

Originaltiteln ”Fendre l’armure” betyder också något i stil med ”göra sprickor i rustningen”. Den där sprickbildningen kommer från händelser som är omvälvande både i det stora och lilla, som att berätta sin livshistoria för en främling, ett hoppfullt baksmöte på tåget från Biarritz eller förstå varför ens yngste son gjort något elakt (*och vad en Pokémons ”livspoäng” är, i den lite felaktiga översättningen av det som oftast kallas ”HP”*).

Personen som den svenska titeln riktar sig till är nog du, jag och alla andra läsare. Jag-berättarna verkar alla vilja dela med sig av sina historier direkt till oss. Som en hemlighet. Typiskt Gavalda, med andra ord.

Men allt för ofta saknas den där värmen som annars kännetecknar hennes personporträtt. Oavsett hur märkliga karaktärerna än är, brukar hon skildra dem med förståelse och helt utan raljans. Riktigt så är det inte den här gången, och med det försvinner något av det som brukar göra att Gavaldas berättelser stannar kvar hos en länge.

Det beror inte på översättaren Maria Björkman heller. Hon har översatt flera andra verk av Gavalda och är intimt bekant med hennes språk – det är tydligt att hon känner sig hemma i hennes litterära världar. Det är bara när Gavalda i novellen ”Hövisk kärlek” tar ut svängarna ordentligt och låter en förortstjej med lite egensinnigt talspråk berätta om när hon träffar en överklasskille med poetdrömmar som översättningen skaver lite. Oftast sitter orden där de ska, men ibland låter huvudpersonen Ludmilas pratiga franska lite äldre än vad hon är. Till exempel när Björkman väljer att översätta vanliga franska uttryck som ”cette petite pute” och ”c’est vraiment très craquant” med lite mer formella svenska varianter, som ”det lilla ludret” och ”det är helt klart oemotståndligt”.

Men att novellerna inte är minnesvärda betyder inte nödvändigtvis att de inte är läsvärda. Några av dem lämnar mersmak. Till exempel ”Min hund ska dö”, en rörande historia om en lastbilschaffis som tvingas begrava sin hund.

Lisa Marques Jagemark